

Ивана ЖЕНАРЈУ*

ЦРКВА СВЕТОГ ИЛИЈЕ У ВУЧИТРНУ**

Айстиракѝ: Црква Светог Илије у Вучитрну грађена је у периоду од 1823. до 1833. године, као једнобродно здање делимично укопано у земљу и прекривено двосливним кровом. Дебарски зограф Дичо Крстевич насликао је иконе за иконостас 1846. године. Бочне двери насликао је 1869. године његов сарадник Блажо Дамјановић, који је 1871. године живописом украсио зидове цркве. Немогућност њеног обиласка и уништења која је претпрела 1999. и 2004. године допринели су и немогућности научне обраде свих њених елемената. Ипак, важно је изнети и оно што је познато, јер је вучитрнски храм са свим својим карактеристикама био један од репрезентативних примера деветнаестовековне црквене уметности на подручју Рашко-призренске епархије.

Кључне речи: Вучитрн, црква, иконостас, иконе, зографско сликарство, XIX век.

Вучитрн је са својим положајем у северозападном делу Косова Поља у XIX веку био место развијене привреде и трговине, и улогу средишта имао је све док 1873. године није у оближњој Митровици изграђена железничка пруга.¹ Цркву Светог Илије Вучитрнци су градили од 1823. до 1834. године, пре почетка Танзиматских реформи и могућности које су оне донеле.²

* Истраживач-приправник, Институт за српску културу – Приштина / Лепосавић, ivanpaznarju@yahoo.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Мејхохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

1 Атанасије Урошевић, „Вучитрн, антропогеографска монографија“, *Гласник Скопској научној друштва*, Скопље, св. 19/1938, 226.

2 Милан Ивановић, „Црквени споменици, XIII – XX век“, *Задужбине Косова, споменници и знамења српској народа*, Богословски факултет, Београд – Епархија Рашко-призренска, Призрен 1987, 419. О Танзиматским реформама: Владимир Стојанчевић, *Јужно-словенски народи у Османском царству од Једренској мира 1829. до Париској конгреса 1856. године*, Издавачко-штампарско предузеће ППТ, Београд 1971, 145-151 и даље;

Црква је преживела бурне догађаје, а у два наврата, 1999. и 2004. године, паљена је и демолирана. Радови на њеној санацији и реконструкцији вођени су 2006. године.

Пре него што ће подићи цркву у свом месту, мештани Вучитрна су своје религиозне потребе остваривали у оправљеној цркви Светог Николе, у оближњем селу Бањска, удаљеном 4 km.³ Уочи смрти 1810. године, извесни Урош Аврамовић, једини који је остао у Вучитрну након пребега своје породице у Србију у другој половини XVIII века, бивши без сродника, завештао је своје имање, кућу и башту са циљем да се искористе за изградњу цркве. Овај је задатак поверио тада угледним мештанима, свештеницима Живи Симићу и Глигорију Петровићу, као и Иви Половаку, браћи Цветку и Живи Фртунићу и извесном Радовану Дебелом.⁴

Да би се у границама Османског царства добила дозвола власти за подизање цркве, један од основних предуслова било је постојање остатака старијег храма. Било је то правило које је готово континуирано трајало током читаве османске владавине.⁵ Како се хришћанска вера не би ширила, а да би се ипак омогућила слобода вероисповести, фермани и бујурудџије су добијани за обнову храмова на местима на којима су се некада и налазили, не превазилазећи том приликом првобитне димензије. Како таквих остатака у Вучитрну није било, сачувано је предање да су по препоруци поменутог Радована Дебелог, на имању Аврамовића закопане црквене утвари – крстови, кадионице и слично, са договором да се потом то земљиште обрађује као башта све док се не стекну услови за подизање цркве.⁶ Идеја је била да се у одређеном тренутку те утвари откопају и покажу као доказ да се ту и раније налазила црква, те да се са тим доказом тражи дозвола за изградњу нове цркве.

Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, 59-61; Ненад Макуљевић, „Андреја Дамјанов: архитекта позноосманског Балкана“, *Зборник Мајнице српске за ликовне уметности*, Матица српска, Нови Сад св. 38/2010, 137-149; Исти, „The „Zograph“ Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830-1870“, *Balkanica*, Балканолошки институт, Београд, св. 34/2003, 385-405.

- 3 Живко Фртунић, „Неколико речи приликом стогодишњице зидања вучитрнске цркве“, *Вардар, независан њивредно-културни њрејед*, 18. јун 1933, 2. Ова црква се налазила на брегу под којим постоји извор топле воде, због чега је место названо Бањска. Није познато из ког је времена. Уп.: Милан Ивановић, *нав. дело*, 393.
- 4 Сродник овог Аврамовића био је Јефта Аврамовић који је по доласку породице из Вучитрна, у Београду био „столоначалник попечитељства внутрењих дјела“. Живко Фртунић, *нав. дело*, 2.
- 5 Уп.: Олга Зиројевић, *Цркве и манасџири на њодручју Пећке њаџиријаршије до 1683. њодине*, Историјски институт, Београд, 17-35.
- 6 Живко Фртунић, *нав. дело*, 2.

Иницијатива да се Срби обратe властима како би добили дозволу за изградњу храма, јавила се у време када су и тамошњи Турци од Махмут бега тражили дозволу за изградњу треће цамије у вароши.⁷ Како Срби нису имали средстава да подигну цркву, а знали су да имају земљиште, мештани Сима Лулић и Алекса Цупић понудили су да продају своја имања у ту сврху. Махмут бегу су се за дозволу обратили Жива Фртунић и поп Жива Симић, ког је претходно владика Јанићије (Јоаникије) поставио за старешину у манастиру Девичу. Након што су му показали место на ком су „пронашли“ црквене утвари, као доказ да је ту била црква, добили су дозволу. Наводно су обе верске заједнице у Вучитрну у исто време почеле градњу својих верских објеката, са договором и обавезом да материјал који претекне поклоне Махмут бегу за изградњу сараја.⁸ Бег је одредио да се цамија изгради у средишту вароши, на месту званом Мејданлук, а црква на имању Аврамовића, у источном делу вароши, у такозваној Горњој мали, и да оба објекта буду изграђена кулуком.

Радови су почели почетком 1823. године, а црква је завршена пред крај 1833. године.⁹ Наредне, 1834. године на дан Светог Саве је освећена и посвећена Светом Илији. Живко Фртунић у својим белешкама о времену изградње помиње да је цркву осветио владика Синексије, иако је у време тог догађаја Рашко-призренском митрополијом управљао Ананије, а Синексије на чело исте дошао тек 1836. године.¹⁰ Према запису о овом догађају, може се такође наслутити да се ради о владици Синексију. Наиме, о датуму освећења говори запис који се налазио на греди на галерији у западном делу наоса. Његове тада читљиве делове публиковао је Атанасије Урошевић: *сеи спасителни стї храмъ стаго пророка илн ѿ... са.л основаніе... лн мца м ден і. л остнсе 1834 мца январі 14. архереєдъ с...е іереі григоріа і п.... гавнша діакономъ ереа павла аз недостоині рабъ іван зписах сеи знакъ. 1845.*¹¹

Пар година по освећењу цркву је посетио руски конзул Гиљфердинг. Он у свом путопису помиње да у Вучитрну постоји омања црква подигнута од камена око 1840. године, која личи на обичну кућу, и која је укопана у земљу како би изгледала нижа. У њој није било ничега, чак ни икона, осим оловних богослужбених предмета и једноставних одежди од белог платна.¹²

7 Исто.

8 Исто.

9 Такође, према сећањима Живе Фртунића, цамија је довршена пре цркве превасходно због тога што су се Срби свађали.

10 Уп.: Живко Фртунић, *нав. дело*; И. С. Јастребов, *Податци за историју српске цркве из њујорчкој записника*, Државна штампарија, Београд, 1879, 75.

11 Натпис доноси: Атанасије Урошевић, *нав. дело*, 226.

12 Александар Ф. Гиљфердинг, *Путовање њо Херцејовини, Босни и Сјарој Србији*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996, 185.

После тринаест година у Вучитрну су се обреле британске путнице Мекензијева (*Georgina Muir Mackenzie*) и Ирбијева (*Adeline Paulina Irby*) и том приликом приметиле пространост цркве и чињеницу да је укопана да не би била виша од кућа Арнаута.¹³ Постојање ове цркве забележио је и Тодор Станковић, док Бранислав Нушић бележи да је храм изграђен 1834. године у византијском стилу.¹⁴

У животу цркве Светог Илије али и вучитрнске парохије у целини, осим помињаних лица заслужних за изградњу, током читавог XIX века важну улогу су имали свештеници и татори који су потицали из породица Парлић и Фртунић. Прота Хаџи Данило Фртунић, у народу познат као Данче, био је нарочито значајан. Када је 1881. године на Косову био образован војни суд урфије, и када су хапшени српски просветни и црквени радници, међу првима је био управо он. Године 1882. осуђен је на 101 годину робије, због чега је провео три године у заточеништву у Солуну, а потом је депортован на Родос.¹⁵ Тек после десет година српске власти су успеле да га извуку из затвора.¹⁶ Када је 24. априла 1896. године прослављао 50 година свештеничке службе, на идеју тадашњег вице конзула у Приштини, Бранислава Нушића, награђен је од стране Краљевине Србије са 200 динара.¹⁷

*
* * *

Црква Светог Илије је зидана од тесаног камена, као пространа једнобродна грађевина подужне основе. Њен ентеријер конципиран је сходно традицији архитектуре православних храмова тако да се у њему јасно распознају олтар, наос и припрата. Слично многим храмовима изграђеним на подручју Османског царства, једноставност њених форми огледала се и у кровном покривачу у виду двосливног крова, испод којег је црква била наткривена полуобличастим сводом. У источном делу храма обликован је олтарски простор који је од наоса био одвојен пиластрима и са два широка зидана ступца, на које се ослањала конструкција дрвене иконостасне преграде. Олтарска апсида била је наглашена у спољашњој структури храма као

13 Џ. М. Макензи, А. П. Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Luxphoto: Rotary club, Београд, 2007, 217.

14 Тодор Станковић, *Пућине белешке по Сјаврој Србији: 1871-1898*, Штампарија Ђ. Мунца и М. Карића, Београд, 1910, 13; Бранислав Нушић, *Косово (Опис земље и народа)*, Просвета, Београд, 1986, 273.

15 Михаило Војводић, *Сјојан Новаковић и Владимир Карић*, Слио, Београд, 2003, 380.

16 Јанићије Поповић, *Живот Срба на Косову: 1812-1912*, Никанор, Грачаница, 2007, 320.

17 Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење (МИД-ППО), 1896, 573. вице конзул Бранислав Нушић, министру Стојану Новаковићу, 17/30. 3. 1896. године, Приштина.

полукружна конха у равни источног зида, док су простори проскомидије и ђаконикона означени нишама у равни зида са обе стране ове конхе. Наос је пиластрима артикулисан у виду два правоугаона травеја, а у равни ових пиластера, на фасадама се уочавају ојачавајући контрафори од опеке.

У западном делу храма, изнад припрате била је конструисана дрвена галерија, која је као и припрата била простор намењен женама.¹⁸ Имала је и дрвену ограду, и на њу се стизало степеништем у северном делу цркве. То је карактеристика већине храмова грађених на територији Османског царства, превасходно у Рашко-призренској епархији у XIX веку. Таквих примера има много – напомнимо само оне Вучитрну најближе, у већим срединама попут Приштине и Митровице.¹⁹ Битна карактеристика вучитрнске цркве је и чињеница да је иста укопана у земљу до одређене висине, што се такође може приметити широм овог подручја – цркве Светог Димитрија у Добротину код Липљана, Успења Богородице у Готовуши код Штрица и Благовештења у Дрену код Лепосавића само су неки примери.

Храм је изграђен са шест прозора – два су се налазила у олтарском простору, један на источној апсиди и један на јужном зиду; док су се још по два прозора налазила на северном и јужном зиду цркве. Иста је имала и улазе на главном, западном pročелу и северној страни. Црква је са западне стране и делом северне и јужне фасаде имала и отворени трем артикулисан лучним пролазима.

Према архивским подацима, 1836. године у дворишту цркве је изграђена и двоспратна мушка школа, а касније, вероватно 1872. године је изграђена и двоспратна женска школа.²⁰

Као што је указано, црква Светог Илије изграђена је заслугом народа – на имању које је поклонио Урош Аврамовић, новцем од продаје имања Симе Лулића и Алексе Цупића, затим захваљујући довитљивости народа који је закопао утвари, али и физичким радом истог, такозваним кулуком. Изградњу свода финансирао је манастир Девич,²¹ а велику помоћ пружили су и један Македонац, Лазар, сараф односно мењач, као и ковач Дима Ерић. Ерић је по почетку радова у дворишту будуће цркве себи подигао шатор и ту са својим

18 О функцији припрате и галерије као женског простора: Ирена Зарић-Ђировић, „Женска припрата Николајевске цркве у Земуну“, *Саопшћења*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд, св. XLII/2010, 299-318.

19 Биљана Вранићи, „Црква Светог Николе у Приштини“, *Гласник друштва конзервативора Србије*, Друштво конзервативора Србије, Београд, св. 17/1993, 138; Александар Кадјевић, „О архитектури храма Св. Саве у Митровици“, *Косовско-метохијски зборник*, САНУ, Београд, св. 3/2005, 33-39.

20 АС, МИД-ППО, 1897, 601. ревизорски извештај, Митар М. Пантић, новопазарски учитељ, 9./22. 7. 1897. године Призрен. Да је школа изграђена 1872. године наводи: Олга Николић, „Црква св. Илије у Вучитрну“, *Обележја, часопис са друштвена и истраживачка наука и културу*, Панорама, Приштина, год. XXIII, св. 1,2,3/1993, 128.

21 Бранислав Нушић, *нав. дело*, 273.

помоћником бесплатно „клепао чекиће и остале алате“. ²² По завршетку радова, Дима Ерић је у Призрену поручио један бакарни „купјел“ у коме су се и почетком XX века крштавала деца из Вучитрна.

*
* * *

Тек дванаест година након освећења, храм Светог Илије у Вучитрну добија иконостас. Године 1846. извео га је зограф Дичо Крстевич из села Тресонче, са својим сарадницима, док су бочне двери дело Блаже Дамјановића из истог места. Иконе са иконостаса данас се налазе у цркви манастира Бањска, у коју је пренето и неколико других икона, међу којима је и једна коју је насликао Дичов син Аврам 1876. године. Приликом паљења цркве 2004. године, фреско декорација је горела и о њеном програму се сада не може говорити. Једини познати податак је тај да је цркву зограф Блажа Дамјановић осликао тек 1871. године о чему је сведочио наведени натпис на греди галерије, и да је за тај посао био плаћен 7.750 гроша. ²³ У тефтеру једног епитропа цркве налазио се податак да је прикупљање прилога за цркву почело 1867. године, а да је наредне године почео рад на сликању икона и осликавању храма, што се вероватно односило управо на рад Дамјановића. ²⁴

Зографи и дрворезбари из такозваног дебарског краја, Галичко-реканске покрајине, били су међу најактивнијим и најтраженијим уметницима/занатлијама у јужној и Старој Србији и Македонији, као и у осталим балканским крајевима, током читавог XIX века. ²⁵ Најпознатији и најплоднији дебарски зограф био је управо Дичо Крстевич, син резбара Крсте. Своје сликарско умеће стекао је угледајући се на рад Михаила и Димитрија из Самарине остварен у Лазаропољу, Бигорском манастиру и цркви Светог Георгија у Рајчици. ²⁶ Иконостас који је извео у Вучитрну један је од његових ранијих радова, уколико се узме у обзир да је сликарством активно почео да се бави највероватније 1844. године. ²⁷ О времену настанка овог иконостаса,

22 Живко Фртунић, *нав. дело*, 2.

23 Атанасије Урошевић, *нав. дело*, 226.

24 Исто.

25 Димитар Корнаков, „Копаничарите од Река“, *Културно наследство*, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје, св. 6/1975, 31; Исти, *Творештвоито на Мијачкиите резбари на Балканот од крајот на XVIII и XIX век*, Институт за истражување на старословенската култура, Прилеп, 1986, 33.

26 Цветан Грозданов, „Почетоците на Дичо Зограф и иконостасот во село Росоки“, *Прилози*, Одделение за општествени науки, МАНУ, XXV 1-2, Скопје 1994, 33-39; Јулија Тричковска, „Фасадниот живопис на црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во с. Рајчица“, *Зборник Средновековна уметност*, Музеј на Македонија, Скопје, св. 3/2001, 226-241.

27 Асен Василиев, *Български възрожденски майстори, живописци, резбари, сценописци*, Наука и изкуство, София 1965, 183; На иконостас у Вучитрну, тада већ смештен у Бањској, први је указао: Сашо Цветковски, „Иконите на Дичо зограф од црквата Св. Стефан

и Дичовом ауторству сведочи натпис на престоној икони Богородице са Христом. Већ наредне године Дичо је био у манастиру Светог Никите, у Скопској котлини.²⁸ Осим што је био врло анагажован широм Македоније, осликавао је иконостасе и у Врањској епархији педесетих,²⁹ а у северозападном делу Бугарске педесетих година XIX века.³⁰

Бочне двери вучитрнског иконостаса осликао је 1869. године Благоје (Блажа, Блажо) Дамјанов (Дамјановић, Деберли) који је био један од Дичових сарадника. О његовом ауторству сведочи натпис на дверима са приказом светог Архангела Михаила. Непосредно пред рад у Вучитрну био је активан на тлу Врањске епархије, где је током 1865. године, удружен са зографима из Велеса, Манојлом Исаковим и Костандином, сликао иконе за иконостас цркве Преображења Христовог у селу Преображење. Након три године са зографима Зафиром и Веном изводи иконопис у цркви Светог Архангела Михаила у Доњем Требешињу, такође у Врањској епархији.³¹ Три године након осликавања двери, Блажа у Вучитрну изводи и зидно сликарство.

Аврам Дичов, најстарији од седморо деце Дича Зографа, наследио је занимање од оца. Бавио се црквеним сликарством широм Балкана – како на тлу Македоније (Струга, Дебар, Кичево, Гостивар), тако и у Бугарској, Србији и на територији Рашко-призренске епархије. И његов син Крсте такође је био живописац, као и синови Блаже Дамјановића, Михаил и Христо. 1876. године Аврам Дичов насликао је икону на којој је представљено Вазнесење светог пророка Илије, а која се налазила у цркви светог Илије у Вучитрну.³² Пре тога је 1875. године био ангажован на поновном осликавању цркве Светих Апостола у манастиру Пећке патријаршије, а и касније ће бити активан на Косову и Метохији.³³

во манастирот Бањска (Косово)“, *Живойисој на Дичо Зограф и Аврам Дичов, сѣудии и ѣрилози*, НУ Музеј Др Никола Незлобински, Струга, 2010, 143–148.

- 28 В. С. Радовановић, „Записи и натписи“, *Зборник за историју Јужне Србије и суседних области* (уредник Радослав Р. Грујић), Скопско научно друштво, Скопље, 1936, 276.
- 29 Ненад Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820-1940“, *Иконопис Врањске епархије*, прир. М. Тимотијевић, Н. Макуљевић, Филозофски факултет, Катедра за историју уметности новог века, Београд – Епархија врањска Српске православне цркве, Врање 2005, 11-48; Исти, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, *Саборни храм Свете Тројице у Врању, 1858-2008*, прир. Н. Макуљевић, Фонд Свети Прохор Пчињски, Врање, 2008, 45-105.
- 30 Асен Василиев, *нав. дело*, 186-187.
- 31 Ненад Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820-1940“, *нав. дело*, 23.
- 32 Ову икону први помиње Сашо Цветковски. Уп.: „Иконите на Дичо зограф од црквата Св. Стефан во манастирот Бањска (Косово)“, 148.
- 33 Сашо Цветковски, „Живописот на Аврам Дичов во црквата Св. Апостоли – Пеќска Патријаршија“, *Живойисој на Дичо Зограф и Аврам Дичов, сѣудии и ѣрилози*, НУ Музеј Др Никола Незлобински, Струга, 2010, 177-190.

Сва три сликара негују традиционални зографски манир сликања икона. Овакав је модел сликарства у црквеној уметности на тлу Рашко-призренске епархије али и широм јужне и Старе Србије био доминантан током читавог XIX века, али и у првим деценијама XX века. Ово сликарство, које као основну карактеристику има изражен однос према поштовању традиције, карактерисала је примена старих иконографских образаца, изражена хијератичност ликова, наглашено линеарно моделовање, употреба злата.³⁴ Евоцирање традиционалности кроз изображавање светитељских ликова било је у сагласју са догматиком религије, а изучавано је захваљујући сачуваним иконама и старим сликарским приручницима, на основу којих, уз одређене измене у складу са временом, настају савремени приручници који се потом користе у иконопису.³⁵ Тако је и Дичо зограф саставио сопствену ерминију која је коришћена и у обучавању његових ученика, међу којима су били и Блажо и Аврам.³⁶ Осим наглашених елемената традиционалности у овом балканском зографском сликарству, важну је улогу имало и у угледање на поетику икона насталих у итали-критским радионицама у XVI веку, уз осетан уплив маниристичке, барокне и рокајне естетике.³⁷

*
* * *

Како је већ поменуто, све иконе из вучитрнског храма пренете су након паљења цркве 2004. године у манастир Бањску. Вучитрнски иконостас састојао се од реда престоних икона, са царским и бочним дверима, зоне апостолског реда и изнад ње празничног реда, као и сликаног Распећа на врху. Празничне иконе као и две престоне иконе, не налазе се на данашњем иконостасу у Бањској. Дрвена конструкција иконостаса остала је у вучитрнском храму.

Иконостас је као олтарска преграда имао функцију разделника између наоса, као простора храма намењеног верницима, и олтара као најсветијег дела храма. Иконостас је својом функцијом преграде означавао прочеље раја и имао је важну литургијску намену што је условило његово визуелно уобличавање.³⁸

34 Nenad Makuljević, „The „Zograph“ Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830-1870“, *нав. дело*, 7.

35 Уп.: Милорад Медић, *Сџари сликарски њручници II*, Републички завод за заштиту споменика културе, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд, 2002.

36 Ерминију Дича зографа видети у: Асен Васиљев, *Ерминии, џехнологи и иконоџрафија*, Софија 1976.

37 Nenad Makuljević, „The „Zograph“ Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830-1870“, *нав. дело*, 7-8.

38 Ненад Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, *нав. дело*, 102.

У реду престоних икона налазе се 4 иконе на којима су представљени Свети Врачи и Богородица са Христом северно од царских двери и Христ и Свети ратници, Георгије и Димитрије, јужно од истих.

Богородица (ѿр ѳѣ) са Христом (їс хс) представљена је исподпојасно као стојећа фигура, у полупрофилу. Она у левој руци држи Христа Младенца док десном руком благосиља, односно указује на њега. Богородица је одевена у црвени мафорион украшен златотканим рубовима, и постављен материјалом у зеленој боји. Испод овако моделованог мафориона, уочава се плава хаљина дугачких рукава, такође са златним рубом. Иста комбинација боја примењена је у оделу малог Христа, који је приказан у зеленом хитону са црвеним појасом и црвеним огртачем.

Натписи које је сликар оставио поред њихових глава указују на иконографске типове њиховог приказивања – одїгнтрїю и емманѣна. Христ у руци држи развијени свитак на којем су исписане речи дхѣ гднѣ на мнѣ ѣгѡѣ рдн / помѡза мѡ блѡвкѣстїтн ницымѡ посла мѡ, што представља уобичајено решење за исписивање текста на Јеванђељу које држи Емануило.³⁹

Фигуре су постављене на зелену позадину те уоквирене имитацијом златног оквира нешто китњасте структуре. Оваквој декорацији елемената у прилог иду и барокизирани картуши златне боје у врху иконе у којима су уписани иницијали ѿр ѳѣ. У дну слике, насликана је декоративна трака у којој се налазе забележени подаци о сликару и месту и времену настанка ове иконе, као и приложнички запис. Запис тече хоризонтално, подељен у три дела, тако да у првом стоји датум израде колето ѿ хртѡ мѡца мѡрта 23 дѣна 1846; у другом се наводе приложник и сликар приложїса съ рѡкѡхѣ ѣсодрѡжнїнѡхѣ гднѡ ѡнѣтѣ стѡшѡвѣтѣ / і смнрѣнїї зѡграфѣ днїмїтрїѡ, ѿ декѡрѡ вѣ памѡтѣ ѣгѡ; док се у трећем делу наводи где је икона израђена ѿ прищїнна вѣ памѡтѣ ѣгѡ.

До Богородичине престоне иконе представљени су Свети бесребреници, Козма и Дамјан (космѡ. и дамїѡна.). Приказани су фронтално, благо окренути један ка другом, као стојеће фигуре постављене у екстеријер и одевене у шарену, декоративну одећу украшену флоралним мотивима, на којој доминирају црвена и зелена боја. Да су смештени у екстеријер указује плава позадина, која је у доњој партији иконе замењена смеђом бојом која указује на земљу на којој светитељи стоје. У рукама они држе атрибуте свога занимања, отворене кутије са медикаментима и инструменте за узимање тих медикамената. Између светих Козме и Дамјана, у сегменту неба приказан је Христос Сведржитељ, али се натпис не може ишчитати јер је икона већа од рама у који је уметнута. Христос је приказан у црвеној хаљини, са зеленим огртачем и раширеним рукама међу којима је отворена књига Јеванђеља.

39 Милорад Медић, *нав. дело*, 581.

На престоној икони Христа приказан је иконографски тип Христос Сведржитељ (ἰς χεῖρας ὅλης ὡσεὶ δεικνύμενος), исподпојасно и фронтално, у седећем положају. Као и у случају престононе иконе Богородице, натписи су забележени у златним картушима. Представљен је дуге смеђе косе и браде, наспрам тамне позадине и одевен у одећу којом доминирају нијансе златне и зелене боје, моделованој јаким линеарним потезима. Десном руком благосиља, док у левој држи отворену књигу у којој је исписан текст 8. главе Јеванђеља по Јовану: „Ја сам светлост свету; ко иде за мном неће ходити у тами, него ће имати светлост живота“. То је уобичајена концепција решења текста Јеванђеља које у руци држи Христ Сведржитељ, што је сликарима било сугестирано и у сликарским приручницима.⁴⁰

До иконе Христа приказани су Свети ратници Георгије и Димитрије, који су као и свети Врачи насликани као стојеће фигуре у отвореном простору. Одевени су у римску ратничку одећу, док у рукама држе по копље и крст. На њиховим костимима доминирају три боје – црвена, зелена и златна. Натписи над њиховим главама се не могу прочитати у целости јер је и ова икона већа од рама иконостаса у који је уметнута.

У средишту иконостасне преграде налазе се осликане царске двери, као најважнији елемент иконостаса у литургијском смислу, са вишеструком симболиком. Првенствено, оне представљају двери раја, а уобличене кроз обавезно приказивање Благовести, оне су и у спреси са Христовим оваплоћењем.⁴¹ Царске двери које су се налазиле у цркви Светог Илије у Вучитрну су зелене, са четири симетрично постављена сликана поља уоквирена златном бојом, у која су смештене Благовести и пророци Давид и Соломон. Вратнице су акцентоване и детаљима црвене боје и сликаном флоралном декорацијом, док су на врху решене дуборезним приказом херувима. Тако замишљене, уобичајене су у обликовању иконостаса на подручју Балкана од XVII века.⁴² На северном крилу представљен је архангел Гаврило наспрам тамне позадине, као стојећа фигура окренута ка крилу двери на ком је представљена Богородица. Одевен је у хаљину која је у комбинацији зелене, златне и ружичасте боје. На његовом златном нимбу означен је иницијал г. Левом руком показује ка небу док у десној руци држи крин, као симбол Богородичине невиности, и развијени свитак са исписаним текстом $\delta\chi\sigma\tau\eta\varsigma$ $\sigma\tau\eta\varsigma$ $\nu\alpha\iota\delta\epsilon\tau\alpha$ $\nu\alpha\tau\alpha$ / $\nu\sigma\iota\lambda\lambda\alpha$ $\nu\iota\sigma\eta\sigma\tau\alpha$ $\omega\sigma\kappa\eta\eta\tau\alpha$. Богородица ($\mu\eta\tau\epsilon\rho\varsigma$ $\beta\epsilon\eta\lambda\alpha$) је приказана на јужном крилу у пољу у ком је означен и натпис $\epsilon\lambda\gamma\omega\kappa\tau\eta\varsigma$ $\nu\epsilon\tau\epsilon\varsigma$ $\beta\epsilon\tau\alpha$. И она је приказана фронтално, главе окренуте ка архангелу, и наспрам тамне позадине.

40 Милорад Медић, *нав. дело*, 581; Асен Василиев, *нав. дело*, 90.

41 Ненад Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, *нав. дело*, 48; Радомила Михаиловић, „Прва зона српског иконостаса XVIII века“, *Зборник Филозофској факултету*, Београд св. 14/1979, 280-287.

42 Ненад Макуљевић, *нав. дело*, 48.

Одевена је у зелену хаљину и црвени мафорион. У рукама држи развијени свитак са текстом *сѣ раба гдна бѣди мнѣ / поглаблѣ твоѣмѣ*. У левом углу, изнад њене главе, у сегменту неба црвене боје налази се Свети Дух, уобичајено приказан у виду голуба, како се указао и на реци Јордану.⁴³

Сходно програмском смислу двери, изнад представа архангела Михаила и Богородице представљени су пророци Соломон и Давид као весници оваплоћења. Они су приказани у кружним медаљонима уоквиреним флоралним врежама зелене боје, који су постављени у сликана поља црвене боје, која својим обликом прате облик царских двери. Пророк Соломон је приказан на северном крилу царских двери. Са круном на глави, одевен је у зелену хаљину са златним рубовима и огрнут црвеним материјалом. У левој руци има свитак са текстом из Прича Соломонових *многи дщи стажаца / богаство многи сотвориши* (31, 29). Пророк Давид (*пророкъ давидъ*) је приказан у плавој хаљини са златним рубовима, и црквеним огртачем пребаченим преко левог рамена. На глави има круну затвореног типа, исту каква се налази на глави пророка Соломона. У левој руци држи свитак на ком је исписан текст *псалма слишнѣдшы нвищѣ / ипрѣклони ѡхо твоѣ* (45, 11).

Вучитрнска црква имала је на иконостасу два бочна улаза. На једним дверима представљена је стојећа фигура Светог архиђакона Стефана са моделом храма у руци, док је на другим дверима приказан Свети архангел Михаило како мучи душу богаташа. На северним дверима насликан је свети архиђакон Стефан (*стѣян ѡрхї дїаконъ стефанъ пѣрво мученик*). Архиђакон је насликан као стојећа фигура, са моделом храма у десној руци, док у левој држи кадионицу. Вратнице су једноставне и осликане. Архиђакон је смештен у рам осликан цветном врезом сипрам зелене позадине. Над вратницама је надверје полукружног профила, црвене боје и са црним оквиром, те насликаним мотивом Недреманог ока у дну.

На исти начин су израђене и јужне двери, само што је на њима насликан архангел Михаило како мучи душу богаташа (*стѣян ѡрхиглѣ мїхаилъ мучи двшѣ богатаго*), што је честа тема ових двери. Архангел тријумфално стоји над телом богаташа, држећи у десној руци мач а у левој теразије за мерење душе праведника, што илуструје параболу о безумном богаташу, на основу Јеванђеља по Луки (12, 16-21). Поред његове леве руке налази се свитак у ком је исписан текст: *бѣин воївода ѣсмѣ мѣтъ деїдемѣ со страхоуѣ божиї страхъ нносимѣ ѡ рѣкѣ мѣтъ нвозвїшаю гѡрѣ нвозвїшѣ гѡрѣ ѣго покрївѣаю ѣвоѣл юдїаю нанепѣкоревїн вѣземлю ... посѣкаю...лю ти смѣртѣ ... безѣ време*. Испод свитка и теразија, у дну слике, поред тела богаташа, налази се и ђаво који у десној руци држи врећу са новцем а у левој свитак на којем пише *нашѣ ѣсї сребролюблѣ*. У доњем левом углу на овим вратницама налази се и потпис сликара: *зографѣ блѣжо дамѣновїѣ дебѣлїн*. 1869.

43 Милорад Медић, *нав. дело*, 576.

Изнад зоне престоних икона налази се апостолски ред у ком су приказане фигуре апостола и јеванђелиста систематично концентрисане око три средишње иконе на којима су приказани Богородица, Христ и Јован Претеча. Таквим програмским решењем остварено је приказивање Деизиса, сходно традицији поствизантијске сликарске праксе. Овакав концепт заснива се на идеји заступништва људског рода пред Христом у чему главне улоге имају Богородица и Свети Јован Претеча, што иконостасу даје молитвени и истовремено есхатолошки карактер.⁴⁴ Са друге стране, формирање апостолског реда на иконостасним преградама представља симболично формирање Христовог сабора са апостолима.⁴⁵

Апостолски ред је осимшљен тако да се са обе стране три централне иконе налази по шест икона – са по четири апостола и два јеванђелиста. Сви светитељи су приказани у седећем ставу, исподпојасно. Њихова одећа сликар је замислио у две комбинације боја – црвене хаљине са зеленим огртачима, и у другој комбинацији зелене хаљине са црвеним огртачима. Тако одевени они су постављени спрам позадине у плавој боји. Приказани су у карактеристичним животним добима сходно упутствима у сликарским приручницима.⁴⁶ Северно од три централне иконе редом су приказани: свети апостоли Вартоломеј, Андреја и Тома, свети јеванђелисти Јован и Марко, као и свети апостол Петар, док су јужно постављени апостоли Павле, јеванђелисти Лука и Матеј, као и свети апостоли Јаков, Симон и Филип.

Свети апостоли Вартоломеј (с̄тѣиѣ ѿп̄лѣ вардоломѣи) и Андреја (с̄тѣиѣ ѿп̄лѣ адрѣа) приказани су са свитком у левој руци, док апостол Тома (с̄тѣиѣ ѿп̄лѣ Ѡома) свитак држи у обема рукама. Свети јеванђелист Јован (с̄тѣиѣ ѣв̄лѣстѣ ѿѡанн) у левој руци држи Јеванђеље отворено ка себи, док у десној руци држи перо. У истој руци перо држи и јеванђелист Марко (с̄: ѿп̄лѣ н ѣв̄лѣстѣ марко), који у левој руци држи отворену књигу у којој је записана прва глава његовог јеванђеља зачѣло ѣв̄лѣа инсѣ хр̄ста снѣ бжѣа ѣкоже ѣсть писано во пр̄р̄ѡцѣхѣ сѣ азѣ по сылаю аг̄г̄ла моегò прѣ лицѣмѣ твоимѣ. До њега је Свети Петар (с̄тѣиѣ ѿп̄лѣ пѣтрѣ) са кључем у десној руци и свитком у левој, на ком је исписано пѣтрѣ ѿп̄лѣ / инсѣхѣ хр̄то / вѣ ѣзбрѣ / нѣмѣ прн / шелцѣмѣ.

Поред Светог апостола Петра, налази се икона Богородице (м̄трѣ бжѣа). Богородица је приказана окренута ка Христу, са левом руком на грудима и развијеним свитком у левој руци, на којем је исписано сѣине ѣ бѣа жнвѣг̄ѡ. слѡѣ ѡцѣ роднѣвѣса. крѡмѣ презрѣ / нѣ спѣсе твоимѣ рѣзѣмѡмѣ ѣзѣ менѣ. вѡ последннѣхѣ лѣ / тамѣ во плотнѣвнѣса пауѣ ѡумѣ кѣзѣ сѣмене твоегѡ. Текст исписан на свитку представља решење из ерминија, које је комплементарно са текстом у рукама

44 Ненад Макуљевић, *Црква Свѣйої Арханѣла Гаврила у Великом Градишћу*, Српска православна црквена општина, Велико Градиште, 2006, 180.

45 Ненад Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, *нав. дело*, 99.

46 Асен Василиев, *нав. дело*, 67.

Светог Јована претече, када се приказују у овој варијанти око Христа.⁴⁷ Христ је са друге стране, приказан као архијереј који благосиља десном руком, на шта указују и речи које се налазе у Јеванђељу које држи у левој руци рече ГДЪ ѡзъ ѣсмъ пѣстн / ръ дѡбрыѣ: пѣстырѣ до / врыѣн дѡшв / свѡ полага / етъ за ѡвцы. / ѡ наѣмникъ, ѣже нѣсть пѣ / стырѣ, ѣмѡ / же не сѣтъ / ѡвцы, свѡ.⁴⁸ Свети Јован Претеча сѣтѣи ѡ ѡлѡннъ прѣтѣчѣ приказан је са крилима, као и Богородица окренут ка Христу, и са свитком на ком су речи: ѣ ѡзъ совоспѣ / ваю владѣко / сѣ матерѣю / твоѣю гласѡ / мѣ дрѡжницѣ / прѣтѣче скницѣ / твоимѣ слѡве / ѣхъже ѣкспѣ / лѣ есѣ чѣсною / кровню крѣтъ / клѡлѡсѣ непрѡ / вѡно.

До Светог Јована Претече насликан је апостол Павле (сѣтѣи ѡпѣлѣ пѡвѣлѣ) који у левој руци држи кутију у којој је десет завијених свитака, а десном руком благосиља. Поред Светог Павла налази се јеванђелист Лука (с: ѡпѣлѣ ѣ еѣлѣст ѡвкѡ) у чијој је десној руци перо, а у левој његово јеванђеље са исписаним првим редовима истог понѣже мѡнѡ / зѣ начѡша / чинѣти пѡ / вѣсъ ѡ ѣзѡвѣ / ствѡванныхъ / вѣ насѣ вѣ / шѣхъ: ѡкоже / прѣдѡша наѣмъ, / ѣже ѣспѣрѡва / самѡвѣдцы. Поред ове иконе налази се икона са ликом Светог јеванђелисте Матеја (сѣтѣи ѣвѣлѣстѣ мѣѡѣн), приказаног на исти начин, тако да у књизи коју држи читамо почетак Јеванђеља по Матеју кнѣга ро / дствѡ ѣнсѡ / хрѣта, снѡ / дѡдва, снѡ / ѡвѡраѡмаѡ. / ѡвѡраѡмъ ро / дѣ ѣсаѡка / ѣсаѡкѣ же ро / дѣ ѣѡкѡва. Поред њега насликани су редом апостоли Јаков (сѣтѣи ѡпѣлѣ ѡѡкѡвѣ), Симон (сѣтѣи ѡпѣлѣ сѡмонѣ) и Филип (сѣтѣи ѡпѣлѣ фѣлѣппѣ), који у рукама држе свитке.

На самом врху иконостасне преграде налази се крст са богатом флоралном декорацијом, на ком је насликан распети Христ.⁴⁹ Тролисни завршеци кракова крста у којима се најчешће приказују јеванђелисти, реализовани су сликањем њихових симбола и иницијала. Тако је у краку над Христовом главом орао (ѡ), десно је крилати лав (ѡрк), лево је анђео (ѡѡ), и у самом дну крилати бик (ѡк). У оквиру сцене Распећа насликани су и сунце и месец, као космолошки симболи Христове победе над смрћу.⁵⁰ Лево и десно од Распећа постављене су иконе сведока Христових страдања, Богородице (ѡѣр ѣѡѣ) и Јована Богослова (сѣтѣи ѡѡн), као уобичајени део овог дела иконостаса. Овако конципиран дуборезни крст са приказом Распећа обавезан је део олтарске преграде, и његово постојање доводи се у везу са жртвеним карактером литургије и подсећањем на Христово страдање.⁵¹

47 Милорад Медић, *нав. дело*, 582.

48 Исто, 581.

49 Зографима је постављање сликаног Распећа сугерисано и у приручницима, па се у ермији породице Зографски налази упутство: „Пази добро да ставиш увек Распеће на иконостас изнад празника, по средини“. Уп.: Милорад Медић, *нав. дело*, 583.

50 Ирена Зарић, „Иконостас цркве Свете Тројице у Извору код Босилеграда“, *Зборник Матице српске за ликовне уметности*, Матица српска, Нови Сад, св. 37/2009, 240.

51 Ненад Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, *нав. дело*, 49.

Изнад петнаест икона апостолског реда на иконостасу какав је конструисан у Вучитрну налазило се исто толико икона такозваног празничног реда, али оне нису постављене на олтарску преграду у Бањској. У овом реду су се налазиле сцене из живота Христа и Богородице, као и ликови појединачних светитеља. Међу тим иконама наилазимо на представе Ваведења Богордице, Успења Богородице, Благовести, Сретења, Крштења, Преображења, Уласка у Јерусалим, Васкрсења, Вознесења, ликова Светог цара Константина и царице Јелене, Уздизања часног крста, Светог Петра и Павла, Архангелског сабора и Светих Севастајских мученика. У овом одабиру икона за вучитрнски храм сигурно се налазила и икона Христовог рођења, али она није пронађена са поменутиим иконама, којих има четрнаест. Све иконе насликане су сходно упутствима у приручницима и у складу са зографском традицијом иконописа тог времена.

Ваведење (вхѡдѣ во храмъ прѣстѣи бѣи) трогодишње Марије у храм, ликовно је решено представом ентеријера храма у коме су, у средишту композиције, свештеник Захарија, са његове десне стране Ана, и са леве Јоаким са упаљеним свећама. Трогодишња Марија насликана је пред свештеником, док су у позадини девојчице са свећама.

У средишту композиције Успења Богородице (оуспеніе прѣстѣи бѣи) насликана је Богородица која склопљених руку лежи на одру, као и апостоли око истог који се опраштају од ње. Испред одра је приказан анђеоло који је одсекао шаке Јефонији који је покушао да га преврне. Изнад овакве композиције приказани су у једној равни два свештеника која служе опело, два анђела са упаљеним свећама и Христ у мандорли који у левој руци држи Богородичину душу.

Сцена Благовести (блговѣщеніе прѣстѣи бѣи) решена је тако да су архангел Гаврило и Богородица насликани у ентеријеру, окренути једно ка другом. Архангел пружа леву руку ка небесима, док у десној држи крин и свитак са текстом који се може видети и на царским дверима у истој композицији. Богородица седи за пултом са отвореном књигом са текстом из Јеванђеља по Луки (1, 38). У сегменту неба изнад њих налази се се голуб Светог Духа који се спушта ка Богородици.

Сретење (срѣтѣніе гдѣне) је приказано тако да композицију чине четири стојеће фигуре смештене у храм око трпезе. Са десне стране Христа младац у наручју држи Свети Симеон Богопримац. Наспрам њих су приказани Богородица, Јосиф који у рукама држи кавез са два голуба, и пророчица Ана која у десној руци има свитак на ком је исписан текст сѣ ω / тро үе / нѣбо / њи землѣ / создѣде.⁵²

На икони са сценом Крштења Христовог (крѣщеніе хрѣтово) Христос је традиционално приказан у реци Јордану. Са његове десне стране стоји Свети

52 Уп.: Милорад Медић, *нав. дело*, 589.

Јован који га крштава, док са супротне стране стоје два анђела која држећи бело платно врше улогу ђакона.⁵³ Композицију употпуњава присуство Бога Оца Саваота у сегменту неба, који у руци држи земни шар, и од којег се ка Христу спушта зрак са исписаним речима: сѣн ... сѣнѣ мѣи възлѣбленнѣи въз нѣмѣже влѣвованѣхъ.⁵⁴ Између Христа и Бога Оца насликан је бели голуб као симбол Светог Духа.

Представа Преображења (сѣбе преображеніе) уобичајено је композиционо подељена на два дела представом Таворске горе, у виду брда са три врха.⁵⁵ На небесима је приказан Христ у мандорли, и око њега на облацима пророци Мојсије са таблицама закона са десне стране, и Илија са леве. У дну представе смештена су три апостола, Петар, Јован и Јаков.

Празник познат као Цвети (цвѣтоносіе хрѣтово), приказан је у виду Христовог уласка у Јерусалим на магарцу. Христ у левој руци држи свитак а десном руком благосиља. Иза њега приказани су апостоли, док су испред њега два дечака од којих један пред њега распростире црвено платно, а други држи свитак са текстом слава възвѣшнихъ бѣхъ / ѣ на землѣи мѣрѣхъ. На капији града дочекују га Јудејци, док је у позадини приказано брадо, и дрво у чијој крошњи су два дечака који секирама секу гране које народ држи у рукама.

Васкрсење (вокрѣсеніе хрѣтово) је обликовано у виду Христовог тријумфалног изласка из гроба. Приказан је Христ који се, са крстом о који је окачена црвена застава, уздиже из отвореног гроба, на чијем десном крају, на поклопцу, седи један анђеоло. Он у руци држи свитак са текстом ѣго сѣ мѣртвыици живѣ го помѣ шлѣтѣтѣ, ѣко. Са леве стране су приказане две мирносице које држе миро. Испод гроба је приказано пет војника, од којих четворица спавају а један посматра Христово васкрсење.

Вазнесење (вознесеніе хрѣтово) је композиционо подељено на три хоризонталне зоне. У врху иконе приказан је Христ у слави на небесима. Испод њега су приказана два анђела са свицима и рукама подигнутим ка Христу. На свитку анђела насликаног са леве стране исписано је: ѣ ѣже / ѣ вѣра / возмѣ / въздѣ / стѣ то / тво ходѣ / ема на / нѣбо, док код другог анђела пише: сѣи ѣиѣсѣ възнесѣмѣи ѣ зѣс.. / на нѣбо, сѣи пѣкн прѣдетѣ. У трећој зони, приказана је група апостола која стоји на земљи са Богородицом у средини, погледа и руку уперених ка Христу.

На вучитрнском иконостасу, у реду празничних икона, налазиле су се и две иконе са двојно насликаним светитељима. Цар Константин и царица

53 Мирослав Тимотијевић, „Иконографија Великих празника у српској барокној уметности“, *Зборник Майице српске за ликовне уметности*, Матица српска, Нови Сад, св. 25/1989, 103.

54 Уп.: Милорад Медић, *нав. дело*, 591.

55 Да се Таворска гора слика као брадо са три врха сугерисано је у сликарским приручницима. Уп.: Милорад Медић, *нав. дело*, 599.

Јелена (сѣѣхъ ѿ равноапловѣ и црѣ константинѣ ѿ ѣлены) приказани су у раскошним одежама, убичајено, држећи међу собом Часни крст на ком се налази трнов венац. Свети апостоли Петар (сѣ: апѣлѣ пѣтрѣ) и Павле (сѣ: апѣлѣ павѣлѣ) насликани су са моделом храма међу собом. Свети Петар у рукама држи и два кључа, а Свети Павле мач. Изнад њих, у сегменту неба, насликан је голуб Светог Духа.

Поред иконе Светог цара Константина и царице Јелене налазила се и икона са приказом Уздизања (Подизања) часног крста (взвѣженіе чѣстнаго жivotворѣцаго крѣта) познатог као Крстовдан. Представљен је тренутак подизања Часног крста, прослављање Крста, истовремено и искупљења и тријумфа Христовог.⁵⁶ Насликани су епископ Макарије са монументалним Крстом, и око њега царица Јелена са свитом.

На икони без натписа, која приказује Сабор архангела, насликани су архангели Михаило, Рафаил и Гаврило на небесима, који међу собом држе светлосну мандорлу са допојасним ликом Христа. Иза њих се умножавају архангелски ликови, међу којима се јасно виде још четири архангела, Урил, Барахил, Салатил и Јехудил, али без индивидуалних ознака.⁵⁷ Композиција је крунисана приказом Свевидећег ока.

Међу празничним иконама на иконостасу вучитрнске цркве налазила се и икона на којој је приказано четрдесет севастијских мученика (сѣѣхъ ѿ мѣчѣнникѣ). Приказани су римски војници, у пет мањих група, у леденом језеру у Севастији, који су исто бачени јер су исповедали хришћанску веру. Са леве стране је приказана обала на којој се налазило топло купатило ка којем је кренуо један поколебани војник. У десном делу иконе насликана је стража која је посматрала цео догађај.

*
* * *

Како је изгледао фонд ризнице вучитрнске цркве данас више није познато. Поменути напади на цркву и њено паљење допринели су губљењу трага многим њеним предметима. Може се само рећи да су неопходни богослужбени предмети, књиге као и свештеничке одежде, у цркву стизали као дарови верника јер је то била развијена и устаљена пракса у Рашко-призренској епархији. Поред предмета који су били дарови локалног становништва, вучитрнска црква добијала је и поклоне из Србије. Такву врсту праксе посебно је неговало друштво под називом Одбор Госпођа Књагиња Љубица, које је и основано 1899. године са циљем да пружа

56 Владимир Лоски, „Подизање Часног Крста“, у: *Смисао икона* (приредили Леонид Успенски, Владимир Лоски), Јасен, Београд, 2008, 149.

57 О иконографији ове сцене уп.: Ненад Макуљевић, *Црква Свѣйої Арханѣла Гаврила у Великом Градишѣу*, 130.

материјалну помоћ православној цркви пре свега у епархијама које су биле ван граница Србије. Преко овог друштва верници су слали своје дарове, који су, мотивисани есхатолошким и сотиролошким аспектом свог дејствовања, али и жељом да се помогне ширење националне идеје, тако постајали део система усмереног ка верској обнови и ширењу националне пропаганде на овом подручју.⁵⁸

Вучитрнска црква је почетком XX века била у врло оскудном стању те се ђакон Илија Парлић обратио за помоћ митрополиту Нићифору, наводећи да црква оскудева у свештеничком, а нарочито у ђаконском оделу. Станје у епархији је било такво да је помоћ стигла из Београда преко Одбора Госпођа.⁵⁹ Извесни београдски апотекар поклонио је делове свештеничке одежде – пар наруквица од свиле, појас, стихар од жуте свиле, као и фелон и ешитрахиљ са натписом *Живка и Јован Ђурић, айойекар из Београда ирилажу срїској љравославној цркви у Вучиїрну, за здравље своје и своје деце Ђоке, Драїої, Раде и Јованке 1905. їод*. Истовремено стижу и поклони од великог приложника потпуковника Младена Николића који је посредством Одбора Госпођа даривао многе храмове на територији Рашко-призренске епархије. Он је даривао плаштаницу за покој душе родитељима, са натписом *Младен їїуковник у їенсији дарује ову їлашиїаницу срїској љравославној цркви у Вучиїрну за сїомен своме оцу Сїојану Николићу из Београда и маїтери Будимки. Београд 1905. їод*.⁶⁰ Због велике пажње, која свакако није остала само на поменутом поклону, коју је Младен Николић пружио цркви Светог Илије у Вучитрну, на Преображење 1910. године је у тој цркви уприличен свечани парастос тада покојном добротвору.⁶¹

Један од познатих предмета који се налазио у цркви Светог Илије био је престони крст начињен у комбинацији дрвета и сребра. Резбарени крст од дрвета крушке на себи је имао представу Распећа и Јеванђелиста на крацима са једне стране и приказ Крштења Христовог са друге стране, такође са Јеванђелистима на крацима. Овако обликован крст потом је окован сребрним оковом изведеним комбиновањем филигранске технике

58 О мотивима ктиторског и приложничког чина видети: Мирослав Лазић, „Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века“, *Приваїни живої код Срба у девїнаесїом веку*, прир. Ана Столић, Ненад Макуљевић, Слио, Београд, 2006, 633-659; О систему приложничке праксе видети: Ненад Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Троїце у Врању“, *нав. дело*, 45-109.

59 АС, МИД-ІПЮ, 1905, 526. Илија Парлић, митрополиту Нићифору, 27. 2./ 12. 3. 1905. године Вучитрн.

60 Историјски архив Београда (ИАБ), 1084, 72. 2. 7. 31. Списак црквених књига и светих утвари за српске цркве и свештенике Рашко-призренске епархије, 17/30. 12. 1908. године у Београду.

61 ИАБ, 1084, 72. 2. 47. Митрополитски намесник јереј Милосав Ф. Парлић, администратору Рашко-призренске епархије Сими Угаревићу, 7/20. 8. 1910. године у Вучитрну.

и инкрустације. На крст је аплициран већи број перли и каменчића, међу којима су били речни бисер, тиркиз, рубин, корал.⁶²

Из цркве Светог Илије сачувано је и неколико икона из XIX века, међу којима су и три иконе патрона храма и храмовне славе. Као што је већ поминуто, 1876. године Аврам Дичов насликао је икону на којој је представљено Вазнесење светог пророка Илије (ѡ҃҃нѣнѣсноѣ вѡстѣнїѣ прѣрока їлїѣ).⁶³ Сликара је свој потпис оставио у доњем левом углу: жївописецѣ аврамѣ / дичовїтѣ ѣзѣ дебѡрѣ / ѡсело трѣсанѣ 1876. Икона је насликана сходно упутству које је Аврам могао добити од свог оца, а које се налазило и у његовом сликарском приручнику, и илуструје делове Књиге о царевима 1 и 2.⁶⁴

Икона је идејно подељена на две хоризонталне зоне, при чему је пророк Илија у огњеним кочијама насликан у горњој, на небесима. У зеленој хаљини, он стоји у кочији коју вуку четири крилата коња, и у десној руци држи узде и свитак на ком пише: рѣкнѣю порѣвноѡдѡхѣ по гѣднѣ возѣ всѣдержїтелѣ. Са њега је пао огртач који раширених руку дочекује Јелисеј који је приказан у доњој зони иконе. Доња зона, која је од горње одвојена приказом реке Јордан и њене обале, подељена је на два вертикална дела. У левом је приказан пророк Јелисеј (прѣрокѣ ѣлїсеї) у зеленој хаљини са црвеним огртачем, како стоји на земљи раширених руку ка небесима. Из његовог нимба ка пророку Илији потиче зрак у ком је исписан текст: ѡѣѣ ѡѣѣ колѣснїца їзраїлѣѡ ѣ конї ѣгѡ. Десно од пророка Јелисеја приказана је сцена у којој гавран хлебом храни пророка Илију (прѣрокѣ їлїѣ пїтѣѣмѣ вранѡмѣ). Пророк је насликан како седи у пећини и десном руком показује на гаврана који слеће ка њему.

Поред ове, у вучитрнском храму се налазила још једна икона са представом Вазнесења Светог пророка Илије, али мањих димензија и непознатог аутора.⁶⁵ И овде су комбиноване сцена у којој пророка Илију храни гавран и његово Вазнесење. У дну иконе сачуван је запис: гїѣ гїѣ ѣ кѡна ѡ вѡвнѣѣ: вѣ лѣто: 1850 ѣвгѡстѣ 3.

Сликара иконе на којој је приказана исподпојасна фигура Светог Илије (гїѣ їлїѣ) такође није познат, али је јасно да се ради о зографу из дебарске области.⁶⁶ Свети Илија у левој руци држи развијени свитак а у десној мач, док су изнад његове главе приказана Света Тројица. Са десне стране је насликан Христ на облацима, изнад је приказ голуба Светог Духа, а лево

62 Крст је растауриран 2009. године у филигранско-кујунџијској радионици за израду уметничких предмета од племенитих метала „Покимица“ из Краљева.

63 Димензије иконе су 121 x 71 cm.

64 Асен Васиљев, *Ерминии, ѣхнолоѣи и иконоѣраѣиѣ*, Соѣиѣ 1976, 57–58. Упореди и: Милорад Медић, *Сїѣѣри сликарки ѣриручнїци II*, 482.

65 Димензије иконе су 44 x 30.5 cm.

66 Димензије иконе су 113 x 74.5 cm.

Бог Отац такође на облацима. Христ и Бог Отац у рукама држе отворена Јеванђеља са исписаним текстовима који евоцирају Псалм (110, 1) и Јеванђење по Јовану (17, 4–6), што је у случају сликања Свете Тројице било препоручено и у ерминијама.⁶⁷

У цркви Светог Илије налазила се и монументална икона са приказом Света три јерарха.⁶⁸ Ликове Светог Василија Великог, Јована Златоустог и Григорија Богослова насликао је 1879. године извесни Јован Констандиновски, о чему сведочи запис сачуван у дну иконе: *оѣѣ рѣка ювана констандиновског зѣграфа оѣѣ село лнтѡрѣ. сѣа икона направн еснаѣѣ трѡвѡчкн н бакалскн за дѡшевно спасенне 1879 мѣца марта 30. Сва три јерарха приказана су у складу са иконографским упутствима.*⁶⁹

Сачувана је и икона са представом Христовог рођења, иконографски уобличена по свим приручничким упутствима, и са комбинованим натписима на грчком и српском језику.⁷⁰ Са њеног готово нечитког записа сазнаје се да је она цркви Светог Илије дарована 1863. године.

Такође, у вучитрнском храму се налазила и икона Светог Јована Претече, који је приказан крилат и са својом декапитираном главом у левој руци, а која је доста оштећена. Она припада типу престоних икона, али њене димензије мање су од димензија тренутних престоних икона, а како стоји изван иконостасне конструкције, није јасно које је било њено некадашње место у простору вучитрнског храма.⁷¹

*
* * *

Иако је недостајало доста материјала да се црква Светог Илије у Вучитрну сагледа и анализира у целости, чинило се неопходним излагање макар овакве њене окрњене историје. Како се она ни у времену у ком је то било изводиво није нашла на списку заштићених културних добара, изостало је знање и интересовање за њено постојање. Контекст изградње и видови опремања ентеријера учинили су је значајним представником црквене уметности XIX века на подручју тог дела Османског царства. Она представља репрезентативни пример једног од неколико модуса реализовања сакралне архитектуре на поменутом подручју, баш као што и иконографска решења и усвојена пикторална поетика дебарских зографа представљају доминантни модел црквеног сликарства тог времена.

67 Уп.: Милорад Медић, *нав. дело*, 580; Н. Макуљевић, „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, *нав. дело*, 57.

68 Димензије иконе су 130 x 93 cm.

69 Уп.: Асен Василиев, *нав. дело*, 69; Милорад Медић, *нав. дело*, 539-540.

70 Димензије иконе су 39 x 31 cm.

71 Димензије иконе су 90 x 55 cm.

Извори и литература

- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко-просветно одељење.
Историјски архив Београда, Одбор Госпођа „Књагиња Љубица“ ..
- Василиев 1965: А. Василиев, *Български възрожденски майстори, живописци, резбари, сценописци*, Наука и изкуство, София.
- Василиев 1976: А. Василиев, *Ерминии, технологи и иконография*, София.
- Војводић 2003: М. Војводић, *Стефан Новаковић и Владимир Карић*, Слио, Београд.
- Вранићи 1993: Б. Вранићи, „Црква Светог Николе у Приштини“, *Гласник друштва конзервативора Србије*, Друштво конзервативора Србије, Београд, св. 17.
- Гиљфердинг 1996: А. Ф. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Саварој Србији*, Службени лист СРЈ, Београд.
- Грозданов 1994: Ц. Грозданов, „Почетоците на Дичо Зограф и иконостасот во село Росоки“, *Прилози*, Одделение за општествени науки, МАНУ, Скопје.
- Зарић 2009: И. Зарић, „Иконостас цркве Свете Тројице у Извору код Босилеграда“, *Зборник Мајице српске за ликовне уметности*, Матица српска, Нови Сад, св. 37.
- Зарић-Ђировић 2010: И. Зарић-Ђировић, „Женска приправа Николајевске цркве у Земуну“, *Саопштења*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд св. XLII.
- Зиројевић 1984: О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пеће патријаршије до 1683. године*, Историјски институт, Београд.
- Ивановић 1987: М. Ивановић, „Црквени споменици, XIII – XX век“, *Загуждине Косова, споменици и знамења српског народа*, Богословски факултет, Београд – Епархија Рашко-призренска, Призрен 1987.
- Јастребов 1879: И. С. Јастребов, *Подаци за историју српске цркве из њеничког записника*, Државна штампарија, Београд.
- Кадијевић 2005: А. Кадијевић, „О архитектури храма Св. Саве у Митровици“, *Косовско-метохијски зборник*, Српска академија наука и уметности, Београд св. 3.
- Корнаков 1975: Д. Корнаков, „Копаничарите од Река“, *Културно наследство*, Републички завод за заштита на спомениците на културата, Скопје, св. 6.
- Корнаков 1986: Д. Корнаков, *Творештво на Мијачкије резбари на Балканот од крајот на XVIII и XIX век*, Институт за истражување на старословенската култура, Прилеп.
- Лазић 2006: М. Лазић, „Ктитори и приложници у српској култури 19. и почетком 20. века“, *Приватни животи код Срба у деведесетом веку*, прир. А. Столић, Н. Макуљевић, Слио, Београд 2006.
- Лоски 2008: В. Лоски, „Подизање Часног Крста“, у: *Смисао икона* (приредили Леонид Успенски, Владимир Лоски), Јасен, Београд.
- Макензи, Ирби 2007: Ц. М. Макензи, А. П. Ирби, *Путовање по словенским земљама Турске у Европи*, Luxphoto: Rotary club, Београд.
- Макуљевић 2003: Nenad Makuljević, „The „Zograph“ Model of Orthodox Painting in Southeast Europe 1830 – 1870“, *Balkanica*, Balkanološki institut, Beograd, sv. 34.
- Макуљевић 2005: Н. Макуљевић, „Иконопис Врањске епархије 1820 – 1940“, *Иконопис Врањске епархије*, прир. М. Тимотијевић, Н. Макуљевић, Филозофски

- факултет, Катедра за историју уметности новог века, Београд – Епархија врањска Српске православне цркве, Врање.
- Макуљевић 2006: Н. Макуљевић, *Црква Светиої Арханїела Гаврила у Великом Градишћу*, Српска православна црквена општина, Велико Градиште.
- Макуљевић 2008: Н. Макуљевић „Литургија, симболика и приложништво: иконостас цркве Свете Тројице у Врању“, *Саборни храм Светије Тројице у Врању* (прир. Н. Макуљевић), Фонд „Свети Прохор Пчињски“ Православне епархије врањске, Врање.
- Макуљевић 2010: Н. Макуљевић, „Андреја Дамјанов: архитекта позноосманског Балкана“, *Зборник Майишце српске за ликовне уметносїи*, Матица српска, Нови Сад, св. 38.
- Медић 2002: М. Медић, *Сїари сликарски їриручници II*, Републички завод за заштиту споменика културе, Друштво пријатеља Свете Горе Атонске, Београд.
- Михаиловић 1979: Р. Михаиловић, „Прва зона српског иконостаса XVIII века“, *Зборник Филозофскої факултїеїа*, Београд св. 14.
- Николић 1993: О. Николић, „Црква св. Илије у Вучитрну“, *Обележја, часопис са друштвена питања, науку и културу, Панорама, Приштина*, св. 1,2,3.
- Нушић 1986: Б. Нушић, *Косово (Оїис земље и народа)*, Просвета, Београд.
- Поповић 2007: Ј. Поповић, *Живой Срба на Косову: 1812 – 1912*, Никанор, Грачаница.
- Радовановић 1936: В. С. Радовановић, „Записи и натписи“, *Зборник за исиїорију Јужне Србије и суседних обласїи* (уредник Радослав Р. Грујић), Скопско научно друштво, Скопље.
- Станковић 1910: Т. Станковић, *Путне белешке по Старој Србији: 1871–1898*, Штампарија Ђ. Мунца и М. Карића, Београд.
- Стојанчевић 1971: В. Стојанчевић, *Јужнословенски народи у Османском царству од Једренског мира 1829. до Париског конгреса 1856. године*, Издавачако – штампарско предузеће ПТТ, Београд.
- Shaw, Shaw 1977: S. J. Shaw, E. K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Тричковска 2001: Ј. Тричковска, „Фасадниот живопис на црквата Св. Ѓорѓи Победоносец во с. Рајчица“, *Зборник Средновековна уметносїи*, Музеј на Македонија, Скопје, св. 3.
- Урошевић, 1938: А. Урошевић, „Вучитрн, антропогеографска монографија“, *Гласник Скојскої научної друшїива*, Скопље, св. 19.
- Фртунић 1933: Ж. Фртунић, „Неколико речи приликом стогодишњице зидања вучитрнске цркве“, *Вардар, независан їривредно-кулїурни їреїлед*, 18. јун 1933.
- Цветковски 2010: С. Цветковски, „Иконите на Дичо зограф од црквата Св. Стефан во манастирот Бањска (Косово)“, *Живойисой на Дичо Зоїраф и Аврам Дичов, сїудии и їрилози*, НУ Музеј Др Никола Незлобински, Струга.
- Цветковски 2010: С. Цветковски, „Живописот на Аврам дичов во црквата Св. Апостоли – Пеќска Патријаршија“, *Живойисой на Дичо Зоїраф и Аврам Дичов, сїудии и їрилози*, НУ Музеј Др Никола Незлобински, Струга.

Ivana ŽENARJU

THE CHURCH OF ST ELIJAH IN VUCITRN

Summary

The Church of St Elijah in Vucitrn was built from 1823 to 1834, when it was consecrated. It was built by the people of the parish, on the spot where they had buried liturgical objects few years ago, which then served as an evidence of the existence of an earlier church for gaining the permission from the authorities.

It is a single-nave church, built of a cut stone, with its interior divided into the sanctuary, the nave and the narthex. With its architectural features as the gallery above the narthex designated for women, gable roof and the method of construction that was achieved for the church to be dug in in the ground to a certain height, this temple is a typical example of church architecture in the framework of the Ecumenical Patriarchate in the Ottoman Empire. For understanding this art, the achievement of Debar's zoography's (painters) in its decorating is just as important. Zoography Dico from the village of Tresonce painted iconostasis in 1846, while his disciple Blaza Damjanovic, painted the church in 1871. Since the church was twice burned and vandalized, in 1999 and 2004, when the wall paintings were destroyed, iconostasis was transferred to the church of the Banjska monastery. The main characteristic of the iconographic scheme and the visual poetics of their icons is the emphasis on tradition and the respect for the dogmatic character of icons. Also, they follow the zoographic model of icon painting which developed in Italo-Cretan workshops in the XVI century, combining with baroque and rococo decorative solutions.

The context of construction and forms of the interior design of the church has given a significant example of the nineteenth century art in this part of the Ottoman Empire. It is a paradigm of specific mode of construction that was adorned with a dominant model of religious painting of the time.

Key words: Vucitrn, church, iconostasis, icons, zoographic paintings, XIX century.

Иконостас

Северне двери

Успење богородице

Васкрсење Христово

Вазнесење пророка Илија

Свети Илија

Света три јерарха

Рођење Христово

Рад је предат 4. октобра 2012. године, а након мишљења рецензента одлуком одговорног уредника „Баштине“ одобрен за штампу.